

Hasankeyf/Ilisu Barajı'nda Yeniden Yerleştirme Sürecinin Dünya Bankası Tavsiye Kararları Açısından Değerlendirilmesi¹

Evaluation of the Resettlement Process in Hasankeyf/Ilisu Dam in Terms of World Bank Recommendations

Mahmut ÖZDEMİRKOL²

öz

Yeniden iskân süreci kimi faaliyetlerin zorunlu sonuçları arasında yer almaktadır. Özellikle Ilisu Baraj ve HES Projesi gibi büyük kalkınma faaliyetlerinin en önemli etkileri arasında insanların yıllardır yaşadıkları yerlerden iskân edilmeleri olabilmektedir. Bu süreç beraberinde çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlara sebep olduğu gibi aynı zamanda mülkiyet temelli hak sorunlarına da sebep olabilmektedir. Ilisu Baraj ve HES Projesi örneğinde iskân sürecinin nasıl gerçekleştiğinin araştırıldığı bu çalışmada, bulgular Dünya Bankası ve OECD'nin tavsiye kararları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Türkiye'nin taraf olduğu söz konusu kuruluşlar yeniden yerleştirmelere ilişkin tavsiye kararları bulunmaktadır. Bu kararlar yeniden yerleştirmelerin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmakta ve insan odaklı bir yaklaşım sergilemektedir. Söz konusu projeden kaynaklı yeniden yerleştirmeler Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) koordinasyonunda yapılmaktadır. DSİ yeniden yerleştirmeye ilişkin süreçleri 5543 sayılı İskân Kanunu hükümleri çerçevesinde yönetmektedir. DSİ koordinatörlüğünde gerçekleşen yeniden iskân sürecine ilişkin bulguların uluslararası standartları taşımaktan uzak olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeniden İskân, Hasankeyf Barajı, Dünya Bankası

ABSTRACT

The resettlement process is among the mandatory results of some activities. One of the most important effects of major development activities such as the Ilisu Dam and HEPP Project may be the displacement of people from where they have lived for years. This process can cause various social, economic and cultural problems as well as property-based rights problems. In this study, where the resettlement process was investigated in the example of the Ilisu Dam and HEPP Project, the findings were evaluated within the framework of the recommendations of the World Bank and OECD. The said institutions, to which Turkey is a party, have recommendations regarding resettlement. These decisions eliminate the negative effects of resettlement and demonstrate a people-oriented approach. Resettlement originating from the said project is carried out under the coordination of the General Directorate of State Hydraulic Works (DSI). DSI manages the resettlement processes within the framework of the Settlement Law No. 5543. It is understood that the findings regarding the resettlement process carried out under the coordination of DSI are far from carrying international standards and were carried out within the framework of narrow-scope legislation.

Keywords: Resettlement, Hasankeyf Dam, World Bank

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Şenol Adıgüzel danışmanlığında tamamlanan "Bir Dayanışma Hakkı Olarak Çevre Hakkı: Ilisu Barajı ve Hidroelektrik Enerji Santralinin Çevre Hakkı Çerçevesinde İncelenmesi" isimli doktora tezinin bölümü genişletilerek elde edilmiştir.

² **Corresponding Author:** Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, m.ozdemirkol@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4878-9947

GİRİŞ:

Hasankeyf Barajı Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında gerçekleştirilen bir kalkınma projesidir. Barajın ana gövdesi Mardin iline bağlı Dargeçit ilçesinin Ilisu Köyü'nde yer almaktadır (Bkz. Resim 1). Barajın rezervuar alanı ise Şırnak, Mardin, Batman, Diyarbakır ve Siirt il sınırları içerisinde kalmaktadır. Hasankeyf Barajı'nın maksimum su kotu göz önüne alındığında Mardin, Şırnak, Siirt, Diyarbakır ve Batman illerinde toplam 1 ilçe (Hasankeyf), 27 köy ve 42 mezranın yerleşim yeri etkilendiği görülmektedir (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, kişisel iletişim, 23 Haziran 2016). Barajın uzunluğu 312 km²'yi bulmaktadır. Projenin tamamlanmasıyla birlikte GAP projelerinin fiziki gerçekleşme oranı %90'ı geçerek planlanan yapılar büyük ölçüde tamamlanmış olacaktır (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 18). 1950'li yıllarda gündeme gelen baraj, 1954 yılında projelendirilmiş ve 1997 yılında yatırım programına alınmıştır. 5 Ağustos 2006 tarihinde dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından temel atma töreni gerçekleştirildi (BBC News, 2018). Aynı tarihlerde projenin çevre ve kültürel varlıklara olumsuz etkilerine dikkat çekmeye yönelik Türkiye ve Avrupa'da protestolar gerçekleştirildi (Taşlı ve Ayboğa, 2019). Sürekli tartışmaların odağında olan proje 7 Şubat 2018 tarihinde açılışı gerçekleştirilmiştir. 2019 yılı ağustos ayı itibarıyla su tutulmaya başlanan baraj gölünde su seviyesi 114 metreye, biriken su miktarı da 7,6 milyar metreküpe ulaştı (CNN Türk, 2020). 19 Mayıs 2020'de santralin birinci tribünü devreye alınmıştır. Bu tarihten 2020 sonuna kadar sırasıyla işletmeye alınan diğer 5 türbinin de devreye girmesiyle tesis, tam kapasite enerji üretimine başlamıştır (TRT Haber, 2021). Haziran 2020 tarihinde Ilisu Barajı'nın ismi Prof. Dr. Veysel Eroğlu Barajı olarak değiştirilmiştir. Bu çalışmada kamuoyunda yaygın olarak kullanılan Hasankeyf Barajı ismi kullanılmıştır.

Resim 1: Hasankeyf Barajı ve Gölü

Kaynak: (Yılmaz ve diğerleri, 2021: 94)

Dicle nehri üzerinde bulunan çok amaçlı birçok proje arasında enerji elde edilmesi konusundaki en önemlisi Hasankeyf Barajı ve HES Projesidir (Gökmenoğlu ve Gündüz, 2014: 7). Söz konusu proje sadece ürettiği elektrik enerjisi ile gündeme gelmemektedir. Aynı zamanda projenin insan, ekoloji ve

tarihsel varlıklar üzerindeki etkisi ve yeniden yerleştirmeler önemli tartişmalar arasında yer almaktadır. Projeden dolayı birçok yerleşim alanı sular altında kalmiş ve yeniden yerleştirmeler söz konusu olmuştur. Yeniden yerleştirme ya da zorunlu iskân süreci kalkınma projelerinin önemli çevresel etkileri arasında yer almaktadır. Planlanan kimi faaliyetler sonucu insanlar uzun süredir yaşadıkları yerleşim yerlerinden başka yerlere göç etmek zorunda kalmaktadır. Bu süreç beraberinde çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel sorunların yanında mülkiyet hakları ağıından hak ihlallerine ilişkin uyuşmazlıkları da gündeme getirmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma planlarını gerçekleştirmesinin sonuçları arasında insanların yaşadıkları yerleri terk etmenin getirdiği bedellerin de olduğunu görmekteyiz (Ünal, 1996:201). Bu bedelleri en aza indirmek için yeniden iskân planları gündeme gelmektedir. Büyük barajların toplum üzerindeki etkisini en aza indirmek için yeniden yerleşim çalışmalarında yapılması gerekenleri doğru ve zamanında planlamak için yeniden yerleşim eylem planları hazırlanmalıdır (Özbek,2011:39). HES baraj projelerinin çıktılarından biri de göç olgusu olmaktadır. Barajın yapılmasıyla oluşan rezervuar alanında birçok yerleşim yeri sular altında kalmiş ve bu durum zorunlu göçe neden olmuştur (Serkant vd., 2020:417). Göün kelime anlamı bir yerden başka bir yere geçici ya da kalıcı olarak insanların ailesini, evini, köyünü, şehrini terk etme hareketliliği olarak tanımlanmaktadır (Ünal, 1996:2000). Yeniden iskân ya da yeniden yerleştirme ise kalkınma projelerinden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenen insanların (örneğin, mülkleri sular altında kalan insanlar) fiziksel ve/veya finansal olarak yeniden yerleştirilmesi ve sosyo-ekonomik gelişimlerinin en az eskisi kadar iyi hale getirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Özbek, 2011:39).

Dünyanın farklı yerlerinde kalkınma programları çerçevesinde projeler hayata geçirilmektedir. Bu projelerin çevresel birçok etkileri olmaktadır. Asya, Afrika ve Latin Amerika'dan çeşitli çevresel faktörleri gösteren altı büyük depolama barajı proje örneklerini ele alan Dixon ve arkadaşlarının çalışmasında söz konusu barajların çevresel etkileri üzerinde durmaktadır. Anılan çalışmaya bakıldığında çok sayıda insanın yeniden yerleştirilmesi, ormanların ve benzersiz yaşam alanlarının yok edilmesi ve su tutulmasıyla bağlantılı sağlık ve çevresel etkileri olan barajlarda insanların kaygılarının ortak olduğu anlaşılmaktadır (Dixon vd, 1989:46). Hasankeyf Baraj Projesi'nde sayıları yüz binle ifade edilen insanlar doğrudan evleri ve tarlaları rezervuar alanında kalmiştır. İnsanlar yıllarca yaşadıkları yerlerden göç etmek zorunda kalmiştır. 2016 yılında bakanlar kurulunun acele kamulaştırma usulüyle rezervuar alanında kalan veya alt yapı hizmetleri gibi proje çalışmaları kapsamında gerekli görülen mülkler kamulaştırılmıştır.³ Kamu otoritelerinin yerleşim yerleri sular altında kalan hak sahiplerinin yeniden yerleşim süreçlerinde iki yol izlediği anlaşılmaktadır. Birincisi Hasankeyf ve Ilisu yerleşim yerlerinde görüldüğü gibi Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) aracılığıyla kendisi hak sahiplerine

³ 26.09.2016 tarihinde 2016/9271 sayılı bakanlar kurulu kararı ile acele kamulaştırma kararı alınmıştır.

evlerini teslim etmiştir. Hasankeyf ilçesinde ticari iş yerleri de Devlet Su İşleri (DSİ) koordinatörlüğünde kamu otoritelerince yapılmış ve hak sahiplerine teslim edilmiştir. İkincisi, hak sahiplerine bedeli karşılığında arazi temini ve devlet bankaları aracılığıyla uygun krediler temin ederek hak sahiplerinin ev sahibi olması sağlanmıştır.

Barajlardan dolayı yerlerini terk etmek zorunda kalanların yeniden iskânına yönelik olarak görev ve yetkiler 08.03.2017 tarih ve 30001 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6824 Sayılı Kanun uyarınca Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir (Özbek, 2011:40). Bu nedenle baraj projelerinden etkilenen yerleşim yerlerinde görüşmeler, hak sahiplerini belirleme, yeni yerleşim yerlerinin seçimi, imar planı, altyapı ve üstyapı inşaatları ve tazminat işlemleri gibi tüm yeniden yerleşime ilişkin süreçler DSİ tarafından yapılmaktadır (DSİ, 2016:62; DSİ, 2018:44). Yeniden yerleştirme kapsamında doğrudan devlet tarafından İlisu Köyü ve Hasankeyf ilçesi yeniden inşa edilmiştir. Bu kapsamda yeni Hasankeyf yerleşim yeri ile ilgili Yalçın'ın tespitleri şöyledir:

“Hükümet Konağı, Belediye Hizmet Binası, İlçe Emniyet Amirliği, PTT Hizmet Binası, cami, 58 adet örnek konut, 24 derslikli ilköğretim okulu, ticaret merkezi (11 dükkan), arıtma tesisi (5000 kişilik), 24 derslikli yatılı bölge okulu ve 200 kişilik pansiyon, Turizm Otelcilik Yüksek Okulu ve Uygulama Oteli, Kültür Park - Müze, 24 derslikli ortaöğretim okulu, 25 yataklı entegre hastane, İlçe Jandarma Komutanlığı, kapalı spor salonu, ilçe kütüphanesi, Tarım ve Orman İlçe Müdürlüğü hizmet binası, Kültürel Yarımada Yeni Hasankeyf'te inşa edilen konutlar bağlantı köprüsü, 60 adet konut (çok katlı), Kültür Aksı Ticaret Merkezi (126 dükkan), 710 adet konut (3+1 160m2), Kaymakamlık Resmi Konutu, mevcut mezarların nakli ve 45 adet dükkanın inşa çalışmaları tamamlandı. 47 adet konut ve 1 adet caminin (1000 kişilik) inşaatları ise devam ediyor (Yalçın, 2019:35).”

Eski Hasankeyf ilçesinin 50.82 hektar yerleşim alanı varken, yeniden iskân çerçevesinde bu alan 294,86 hektar olmuş, kamu binaları ve sosyal yapılar ise 10 kat artmıştır (Yalçın, 2019:35). DSİ Hasankeyf ilçesinin yeniden iskânı kapsamında hak sahiplerinin talep ve görüşlerine başvurduğunu, örnek projelerde revizyona gidildikten sonra; 3 oda 1 salondan oluşan 710 tane tek katlı yapı, 60 tane çok katlı yapı olmak üzere toplamda 770 konut inşa edilmiştir. Binalar yerel mimariye göre inşa edildi. Hem konutlar hem de kamu binaları, Yeni Hasankeyf'in bölgesel mimarisine göre inşa edildi. DSİ'ye göre, mezarlar da taşındı. Hasankeyf'te sakinlerinin talepleri doğrultusunda sadece su altı yerleşimleri değil, mezarların da yeri değiştirildi. Halkın memnuniyetle karşıladığı 550 mezar yeri dini vecibelere uygun bir şekilde Midyat taşları ile yapılmış yeni yerine taşınmıştır (Yalçın, 2019:36). Yeniden

yerleştirme kapsamında yeri değişen ve devlet tarafından inşası yapılan Iisu Köyü olmuştur. Iisu Köyü yeniden yerleştirme planı ile ilgili Yalçın şunları belirtmektedir;

“48 hak sahibinin yer aldığı Iisu Köyünde, her hak sahibine 1000 metrekarelik alan üzerinde modern alt yapısıyla birlikte, hem modern hem de yöresel mimarinin özelliklerini taşıyan 148 metrekarelik Dünya Bankası standartlarında 48 konut inşa edilerek örnek teşkil edecek bir Iisu Köyü oluşturuldu. Yeni Iisu Köyü’ne 1 köy konağı, 100 kişilik cami, 8 derslikli 7 bin 067 metrekarelik alan üzerine 2 bin 486 metrekarelik kapalı alana sahip Okul, Sağlık Ocağı, altyapı ve evre düzenleme çalışmaları ve bin 440 metrekare alana sahip toplu ahır (48 x 30 metrekare) tamamlanarak örnek gösterilecek bir yerleşim yeri Iisu Köyü sakinlerinin kullanımına sunulmuş oldu (Yalçın, 2019:37).”

Yeniden yerleştirmeler konusunda Türkiye’nin de tarafı olduğu Dünya Bankası çeşitli standartlar belirlemiştir. Dünya Bankası’nın tavsiye kararlarına uluslar uymak zorunda olmamakla birlikte projelerin söz konusu standartlara uygun gerçekleştirilmesi, ilgili ülkelerin insan hakları karinesini etkilemektedir. Yeniden yerleştirme sürecinin insan haklarına ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesi hususunda Dünya Bankası’nın belirlediği standartlar rehber niteliktedir. Kalkınma projelerinin insan haklarına uygun olarak gerçekleştirilmesi için sivil toplum kuruluşları ve aktivistler açısından bankanın standartları bir denetim ve baskı unsuru olmaktadır. Çevreci aktivistler söz konusu standartlar üzerinden hkmetlere toplumsal baskılar geliştirebilmektedir. Banka ile iş birliği içerisinde geliştirilen yeniden yerleştirmeyi gerekli kılan projelerde söz konusu yeniden yerleştirme standartlarına uyulması bankanın şartları arasında yer almaktadır. Bununla birlikte Türkiye’nin yesi olduğu OECD yeniden yerleştirmeler konusunda Dünya Bankası’nın ilkelerini tavsiye etmektedir. OECD uluslararası şirketlerden kredi alınmasının önemli şartları arasında Dünya Bankası’nın ilgili standartlarına uyulmasını şart koşmaktadır.

Bu çalışmada geniş bir coğrafı alanı etkileyen; sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik birçok boyutu bulunan Hasankeyf Baraj Projesi ele alınmıştır. Projenin birçok boyutu olmakla birlikte çalışmada yeniden yerleşim süreci ele alınmıştır. Dünya Bankası yeniden yerleştirme tavsiye kararları yeniden yerleşimlerin insan haklarına ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesini merkezine almaktadır. Bankanın belirlediği standartlara uygunluk sadece projelerde finansman sağlanması açısından değil; aynı zamanda projelerin insan haklarına uygun olarak gerçekleştirilmesi açısından da önemlidir. Bu nedenle projenin önemli çevresel etkileri arasında yer alan yeniden yerleştirme süreci Dünya Bankası standartları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu amaçla öncelikle bankanın yeniden yerleştirme politikalarının işaret ettiği standartlar belirlenmiştir. Hasankeyf Baraj

Projesi alanında katılımcılarla yapılan mülakatlardan, proje kapsamında ortaya çıkan belge ve dokümanların incelemelerinden ve alanda yapılan gözlemlerden elde edilen bulgular bankanın standartları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Dünya Bankası Yeniden Yerleşirme Standartları

Yeterli barınma ve mülkiyet hakları, insan hakları hukukunun temel ilkeleridir. İnsanları evlerinden, topraklarından ve geçim kaynaklarından zorla yerlerinden edilmekten korumaya hizmet eder (Bugalski ve Pred, 2013:4). Uluslararası hukuktaki bu garantilere rağmen, madenler, petrol ve gaz boru hatları, kentsel yenileme planları, barajlar, limanlar ve ulaşım altyapısı gibi kalkınma projelerinden dolayı insanlar zorla yerlerinden olabilmekte ve çeşitli mülkiyet kayıplarının yanında sosyal, kültürel, ekonomik ve ekolojik gibi birçok olumsuz etki ile karşılaşabilmektedir. Ekonomik kalkınma, artan nüfusun artan ihtiyaçlarını karşılamak için yeni fiziksel altyapının inşasına dayanır. Altyapının geliştirilmesi ise çoğunlukla özel mülkiyetteki arazilerin ve diğer varlıkların satın alınmasını gerektirir. Bu tür bir edinim, varlıkları edinilen kişilerin ve yaşadıkları toplulukların sosyoekonomik refahını olumsuz yönde etkileyebilir. Etkiler arasında fiziksel yer değiştirme, geçim kaynaklarının bozulması ve toplulukların potansiyel olarak parçalanması yer alır. Yeniden yerleşimin yalnızca ekonomik açıdan ölçülemeyen ciddi etkileri olabilir. Yerleşik topluluk ilişkilerinin bozulması, yeniden yerleşimden sonra kendilerini farklı bir sosyokültürel ortamda bulan insanlar arasındaki sosyal çözülme ve yabancı bir çevreye taşınmanın getirdiği psikolojik travma bu etkiler arasında yer almaktadır.

Dünya Bankası gönülsüz yeniden yerleşime ilişkin politikasını ilk kez 1980 yılında bir operasyonel el kitabı olarak kabul etti. Politika, 1990 yılında Operasyonel Direktif (OD) 4.30 olarak revize edildi. Politika (OP) 4.12'ye dönüştürüldüğünde geniş bir yelpazedeki yeniden yerleşim deneyimini birleştirdi (World Bank, 2004:3). Politika, sosyal ve çevresel koruma politikasından oluşan entegre bir paketin parçası olarak Aralık 2001'de Dünya Bankası, gönülsüz yeniden yerleşime ilişkin gözden geçirilmiş Operasyonel Politikasını (OP 4.12) resmi olarak kabul etti (World Bank, 2004: xxii).

OP/BP 4.12, Banka tarafından finanse edilen projelerden kaynaklanan ve istemsiz arazi alımından kaynaklanan ekonomik ve fiziksel yerinden edilmeyi kapsamaktadır (Bugalski ve Pred, 2013:6). Bankanın gönülsüz yeniden yerleşime ilişkin politikası, yalnızca arazinin kamulaştırılmasının veya doğal kaynaklara erişimin kısıtlanmasının doğrudan ekonomik ve sosyal etkilerini kapsamakta olup, yeniden yerleşimi içersin veya içermesin, bir yatırımın tüm sosyal konularını ve etkilerini kapsamamaktadır. Bu ek konular, çevresel değerlendirmeler ve sosyal değerlendirmeler de dahil olmak üzere diğer araçlar aracılığıyla uygun şekilde tanımlanır (World Bank, 2004:3).

Dünya Bankası çevresel ve sosyal etkileri muhtemel projelerde sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak, insan haklarını korumak ve bu konularda uluslararası iş birliği ve deneyim paylaşımının sağlanması

konularında rehber ilkeler ortaya koymaktadır. Dünya Bankası uluslararası iş birliğinin geliştirilmesi ve insan odaklı politikaların geliştirilmesi açısından önemli bir odak noktası oluşturmaktadır. Dünya Bankası ülkeler için uluslararası iş birliği ve politika demetleri sunan bir kuruluştur. Dünya Bankası, ülkelerin belirli sektörlerde reform yapmalarına veya belirli projeleri uygulamalarına yardımcı olmak için teknik ve finansal destek sağlayarak uzun vadeli ekonomik kalkınmayı ve yoksulluğun azaltılmasını desteklemektedir (Bkz. <https://www.worldbank.org/en/who-we-are>). Dünya Bankası'nın gönülsüz yeniden yerleşim ile ilgili OP 4.12 politikası, kalkınma projeleri kapsamında gönülsüz yeniden yerleşimden kaynaklanan risklerin ortadan kaldırılmasına ve azaltılmasına yönelik koruma önlemlerini içermektedir ve her türlü gönülsüz arazi edinimini kapsamaktadır. Bu kapsamda gönülsüz yeniden yerleşime maruz kalacak kişilerin ve ev sahibi toplulukların planlama aşamasına dahil olacağı bir yeniden yerleşim planının hazırlanmasını ve uygulanmasını öngörmektedir. Diğer taraftan kamu hizmetlerine, müşterilere ve tedarikçilere, otlak veya orman alanlarına erişim kaybı gibi bazı kayıp türlerinin parasal olarak kolaylıkla tazmin edilemeyeceğini kabul etmektedir. Dolayısıyla projenin eşdeğer veya kabul edilebilir kaynaklara veya kazanç fırsatlarına erişim sağlamak veya tesis etmek için çaba sarf edilmesi tavsiye edilmektedir. Dünya Bankası tavsiye kararında projelerin özellikle kırılgan kişilerin ihtiyaçları ile özellikle ilgilenilmesini belirtmektedir. Dünya Bankası politikasının temel amacı (World Bank, 2016:8); gönülsüz yeniden yerleşimi önlemek veya en azından asgariye indirmek için tüm alternatifleri araştırmaktır. Yeniden yerleşimin kaçınılmaz olduğu durumlarda, yerinden edilmiş kişilerin yaşam standartları proje öncesindeki koşullara göre eski haline getirilmeli veya iyileştirilmelidir. Politika, arazi edinimi barınak, üretken varlıkların tamamının veya bir kısmının veya bunlara erişimin ve gelir kaynaklarının veya diğer geçim kaynaklarının kaybıyla sonuçlandığında arazi ve diğer varlıkların alınması için geçerlidir.

Dünya Bankası gönülsüz yeniden yerleştirme konusunda OP 4.12 sayısıyla kararı bulunmaktadır. Bu ilke kararlar yeniden yerleştirme planlarının değerlendirilmesi açısından önemli ölçütler ortaya koymaktadır. Dünya Bankası yeniden yerleştirme planları konusunda çeşitli ilkeler geliştirmiştir. Buna göre (Dünya Bankası OP / BP 4.12- Gönülsüz Yeniden Yerleşim);

- Yer değiştirmeyi önlemek veya mümkün olduğunda en aza indirmek için tüm uygulanabilir alternatif proje tasarımları yer almalıdır,
- Planı uygulayacakların benzer planlardaki geçmiş deneyimleri,
- Yerinden edilmiş kişilere anlamlı bir şekilde danışılmalı ve yeniden yerleşim programlarının planlanması ve uygulanmasına katılma fırsatlarına sahip olmalıdır.
- Yerinden edilmiş kişilere, geçim kaynaklarını ve yaşam standartlarını iyileştirme veya en azından onları gerçek anlamda, yerinden edilme öncesi seviyelere veya proje uygulamasının başlangıcından önceki seviyelere geri getirme çabalarında yardım edilmelidir,

- Etkilenen kişilerin başka bir yere taşınması gerekip gerekmediğine bakılmaksızın, gelir kaynaklarının veya geçim araçlarının kaybı araştırılmalıdır,
- Yerinden edilmiş kişilerin tazminatlarına ilişkin kriterler, finansman ve yasal çerçeve,
- Yerinden edilenler, özellikle yoksulluk sınırının altındakiler, topraksızlar, yaşlılar, kadınlar ve çocuklar, yerli halklar, etnik azınlık veya diğer hassas grupların ihtiyaçlarına özel önem verilmelidir,
- Yerinden edilmiş kişilere ve topluluklarına ve onları alan ev sahibi topluluklara zamanında ve ilgili bilgiler sağlanır, yeniden yerleşim seçenekleri konusunda danışılır ve yeniden yerleşimin planlanması, uygulanması ve izlenmesine katılma fırsatları sunulur. Bu gruplar için uygun ve erişilebilir şikâyet mekanizmaları oluşturulmuştur.
- Yeni yeniden yerleşim alanlarında veya ev sahibi topluluklarda, yerinden edilmiş kişiler ve ev sahibi topluluklar için erişilebilirliği ve hizmet düzeylerini iyileştirmek, eski haline getirmek veya sürdürmek için gerekli altyapı ve kamu hizmetleri sağlanır.

Dünya Bankası yerinden edilmiş kişileri 3 gruba ayırmaktadır. (i) arazi için resmi yasal haklara sahip olanlar, (ii) arazi üzerinde resmi yasal hakları olmayan, ancak bu tür arazi veya varlıklar üzerinde hak iddiası bulunanlar ve (iii) işgal ettikleri arazi üzerinde tanınabilir herhangi bir yasal hakkı veya talebi olmayanlar. Bankaya göre; birinci ve ikinci grup kişilere tazminat ve diğer yardımlar sağlanır, üçüncü gruptakilere de işgal ettikleri arazi için tazminat yerine yeniden yerleşim yardımı yapılması önerilmektedir. Her üç grup için de arazi dışındaki varlıkların kaybı için tazminat sağlanmasından söz edilmektedir (The Corner House, 1999; Natural Resource Management Project,2011:36; bkz. Dünya Bankası OP / BP 4.12 - Gönülsüz Yeniden Yerleşim).

Dünya Bankası'nın projelerden kaynaklı yeniden yerleştirme tavsiye kararı Türkiye'nin de tarafı olduğu OECD tarafından da desteklenmektedir. OECD küreselleşmenin yol açtığı sosyal, ekonomik ve çevresel sorunlarla mücadelede uluslararası iş birliği sunan bir kurumdur. Bu kapsamda kuruluş hükümetlerin politika tecrübelerini karşılaştırabilecekleri, ortak sorunlara cevap arayabilecekleri, iyi uygulamaları belirleyebilecekleri ve ulusal ve uluslararası politikaların eşgüdümü için birlikte çalışabilecekleri deneyimler sunmaktadır (OECD, 2008:3). OECD sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmak amacıyla tarafların ihracat kredilerine ilişkin politikalarında uluslararası çevre, iklim değişikliği, sosyal ve insan hakları politikaları, uluslararası anlaşmalar kapsamındaki taahhütler arasındaki tutarlılığı geliştirmeyi amaçlamaktadır (Bkz: <https://www.oecd.org/about/>). Bu amaçlara ulaşmak için taraflardan projelerin olumsuz çevresel ve sosyal etkilerinin önlenmesini ve hafifletilmesini ve mevcut faaliyetlerle ilişkili çevresel ve sosyal risklerin dikkate alınmasını istemektedir. Projeye ilgili ciddi insan hakları etkilerinin meydana gelme olasılığının yüksek olup

olmadığının değerlendirilmesini isteyen OECD bu çerçeveye gönülsüz yeniden yerleştirme planlarını da eklemektedir. Bu çerçevede OECD faaliyetten etkilenecek olan insanların arazi edinimi ve gönülsüz yeniden yerleşimini içeren planların olmasını istemektedir (bkz. OECD 0393/ kabul tarihi 28/06/2012, değişiklik tarihi 06/04/2016, Resmi Olarak Desteklenen İhracat Kredileri ve Çevresel ve Sosyal Durum Tespiti için Ortak Yaklaşımlar Hakkında Konsey Tavsiyesi). Kuruluş, OECD/YASAL/0393 sayılı “Resmi Olarak Desteklenen İhracat Kredileri ve Çevresel ve Sosyal Durum Tespiti (“Ortak Yaklaşımlar”) için Ortak Yaklaşımlar Hakkında Konsey Tavsiyesi” ile çevresel etkileri olacak projeler hususunda bir dizi tavsiyelerde bulunmaktadır. Anılan kararda bu tavsiyelerin amacının; tarafların resmi olarak desteklenen ihracat kredilerine ilişkin politikaları ile uluslararası çevre, iklim değişikliği, sosyal ve insan hakları politikaları ve ilgili uluslararası anlaşmalar ve sözleşmeler kapsamındaki taahhütleri arasında tutarlılığı teşvik etmek ve böylece sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmak olarak ifade etmektedir.

Dünya Bankası yeniden yerleştirme tavsiye kararının OECD tarafından kabul edilmiş olması projelerde uluslararası finansın sağlanmasını doğrudan etkilemiştir. Çünkü OECD resmi olarak desteklenen ihracat kredileri için taraflardan yeniden yerleşim tavsiye kararına uygun projelerin onaylanmasını getirmektedir. Bu durum Hasankeyf Baraj Projesi’nde finansın ihracat kredileri ile sağlanması sürecini olumsuz etkilemiştir. 2002 yılında birinci konsorsiyumun dağılması üzerine, 2004 yılında hükümet Türkiyeli 4 ve Avrupalı 6 şirketi bir araya getirerek ikinci Ilisu Konsorsiyumunu oluşturmuştur. 14 Ağustos 2007’de DSİ, Ilisu Konsorsiyumu ve Avrupalı bankalar arasında inşaat yapım sözleşmeleri imzalandı. 2008-2009 yıllarında projeye yönelik OECD’nın ihracat kredilerinin sağlanması hususundaki kararına aykırılık ekseninde gelişen ulusal ve uluslararası eleştiriler sonucu 7 Temmuz 2009 tarihinde Avrupalı üç hükümet projeye verdikleri desteği çektiklerini ilan ettiler. Bunun üzerine üç banka da krediyi iptal etmiştir. İptaller sonucu projede bulunan 4 Türkiyeli şirket ve 1 Avusturyalı Andritz şirketleri ile devam edildi. 2010 yılında Türkiye içi finansı Akbank, Garanti ve Halk Bank sağlamıştır. (Taşlı ve Ayboğa, 2019).

Araştırmanın Yöntemi

Barajın etkilediği insan ve yer aldığı coğrafyanın genişliği göz önünde tutulduğunda örneklemin belirlenmesi zorunlu olmuştur. Çalışmanın örneklemi resmi kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ve sivil vatandaşlar olmak üzere üç kümeye ayrılmıştır. Birinci kümede barajın yapımından doğrudan sorumlu olan ve bu amaçla kurulan 16. DSİ Müdürlüğü başta olmak üzere barajın doğrudan etkilediği alan itibari ile sınırları dahilindeki Mardin, Şırnak, Batman, Diyarbakır ve Siirt illerinde yer alan valilikler ve belediyeler gibi kamu kurumlarından oluşmuştur. İkinci kümede baraj yapım sürecinde çeşitli raporlar yayımlayan ve etkinlikler gerçekleştirmiş ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarından oluşmaktadır. Doğa Derneği, Hasankeyf’i Yaşatma Girişimi, Türkiye Mimarlar ve Odalar Birliği,

Devrimci İşçi Sendikası, Peyzaj Mimarlar Odası, Jeoloji Mühendisler Odası ve Batman Çevre Gönüllüleri Derneği ulusal sivil toplum kuruluşlarını oluşturmaktadır. World Economy, Ecology and Development (WEED), Barajlar ve İhracat Kredisine Reformuna İlişkin Dünya Komisyonu ve The Corner House ise uluslararası sivil toplum kuruluşları olarak çalışmada yer almıştır. Üçüncü kümede barajdan doğrudan etkilenen sivil vatandaşlardan oluşmuştur. Birinci ve ikinci kümede yer alan örneklem sayısı ulaşılabilir ve belirli olduğundan doğrudan tercih edilmiştir. Ancak barajdan etkilenen sivil vatandaş sayısının fazlalığından dolayı örneklem seçilmek zorunda kalınmıştır. Örneklem belirlenirken barajdan doğrudan etkilenen yerleşim yerleri göz önünde tutulmuştur. Örneklemenin belirlenmesi sürecinde olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden “kartopu yöntemi” kullanılmıştır. Öncelikle yerleşim yerlerini tanıyan rehber eşliğinde ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Söz konusu yerlerde görüşmeyi kabul eden muhtarlarla veya rastgele görüşülen köylülerin yönlendirmeleriyle örneklem belirlenmiştir. Hasankeyf ilçesinde örneklem çarşı esnafı ziyaret edilerek rastgele belirlenmiştir.

Çalışmanın alan araştırması nitel bir yöntemle dayanmaktadır. Çalışmada nitel araştırmaların desenlerinden olan eleştirel durum analizi kullanılmıştır. Çalışmada örneklem kümeleri ile yarı yapılandırılmış bir görüşme yolu ile veriler elde edilmiştir. Bu görüşmeler resmî kurumlar, sivil toplum kuruluşları ve sivil vatandaşlardan seçilen örneklem ile yapılmıştır. İlgili vatandaşlarla yüz yüze mülakatlar öncelikle barajın gövdesinin yer aldığı Dargeçit ilçesinin Ilisu ve Koçtepe köylüleriyle yapılmıştır. Bu köylülerin yerleşim yerleri doğrudan sular altında kalmıştır. Bunlarla beraber aynı bölgede yerleşim yerleri sular altında kalmayıp tarım arazileri baraj rezervuar alanından etkilenen vatandaşlarla da görüşmeler yapılmıştır. Daha sonra Hasankeyf İlçesi, Batman, Siirt ve Diyarbakır il sınırları arasında kalan yerleşim alanlarındaki köylülerle mülakat yapılmıştır.

Vatandaşlar ile yapılan mülakatlar “V”, sivil toplum kuruluşlarının çalışanları ile yapılan mülakatlar “S” ve resmi görevliler ile yapılan mülakatlar “G” harfleri ile kodlandırılmıştır. Katılımcıların bazıları mülakatların ses kayıt cihazı ile kaydedilmesine izin vermişken bazıları da herhangi bir kayıdın alınmasına izin vermemiştir. Kayıt alınmasına izin vermeyen katılımcılar “N” ile kodlanmıştır. Çalışmada isimlerinin kullanılmasına izin veren katılımcılar da olmuştur. İsimlerinin kullanılmasına izin veren katılımcılar olmasına rağmen çalışmada isim yerine bütün katılımcıların kodları ile anılması doğru görülmüştür. Çalışmanın örnekleme çerçevesinde rezervuar alanından etkilenen 90 vatandaş ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Sivil toplum kuruluşları kapsamında temsilci veya aktivist 20 kişi ile yüz yüze görüşülmüştür. E-mail yolu ile görüşülen üç aktivist olmuştur. Resmi görevliler kategorisinde 15 kişi ile birebir görüşme sağlanmıştır. Bu çerçevede toplamda 128 kişi ile anket yapılmıştır. Katılımcı veya denekler sosyoekonomik özelliklerine göre cinsiyet, meslek grupları, yaş ve eğitim açısından sınıflandırılmıştır. Cinsiyet açısından sınıflandırıldığında 128 katılımcının 15'i kadın ve 113'ü erkektir. Eğitim açısından sınıflandırıldığında ilkökul mezunu 60 kişi, lise mezunu 16 kişi, ön lisans mezunu 12 kişi ve lisans mezunu 40 kişidir. Meslek açısından sınıflandırıldığında; çiftçi 78, doktor 1, öğretmen 3,

memur 17, esnaf 17 ve işsiz 12 kişidir. Katılımcıların yaş aralıklarına bakıldığında çoğunluğun 36-45 yaş aralığında olduğu görülmektedir. 15-25 yaş aralığında 32, 26-35 yaş aralığında 27, 36-45 yaş aralığında 42, 46-55 yaş aralığında 20, 56 ve üstü yaş aralığında 7 kişinin olduğu görülmüştür. Söz konusu baraj hakkında yetkililer görüşmeyi kabul etmemiştir. 16.03.2022 tarihinde 2201243177 dilekçe numarasıyla CİMER üzerinden yetkililerden bilgi ve belgeler talep edilmiş; ancak DSİ 28.03.2022 tarihinde verdiği cevapta sorulara cevap vermeyi, bilgi ve belge vermeyi uygun görmemiştir.

Çalışmanın tutarlılık ve geçerliliğinin artırılması amacıyla, katılımcılarla gerçekleştirilen mülakatlardan elde edilen bulgular alan hakkında yapılan bilimsel çalışmaların bulgularıyla karşılaştırılmıştır. Alanda yapılan araştırmada katılımcılar çalışma hakkında bilgilendirilmiş ve gönüllükleri esas alınmıştır. Çalışma hakkında Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Etik Kurul'dan 08.07.2020 tarih ve E.30403 sayılı karar ile gerekli izin alınmıştır.

Bulgular

Yeniden yerleştirme hususunda katılımcıların iskân sürecinde yaşadıkları ve yeniden yerleşimin nasıl gerçekleştiğinin öğrenilmesi amacıyla açık uçlu sorular sorulmuştur. Bu sorular şöyledir: (i) Baraj yapımından dolayı boşaltılan yerleşim yerlerinin sahiplerinin hakları nasıl korunmuştur? (ii) Yeni yerleşim yerlerinize taşınma sürecinde barınma, konut, hayvan barınakları vb. konusunda herhangi bir hak kaybı yaşadınız mı? (iii) Bu yerleşim yerleri ile eski yerleşim yerleriniz hakkındaki duygu ve düşüncelerinizi paylaşabilir misiniz?

Yeniden iskân çerçevesinde sorulan açık uçlu sorulara katılımcıların verdikleri ifadeler ve elde edilen bulgulardan yola çıkarak en fazla tekrarlanan cevaplardan elde edilen kodlar üretmek mümkün olmuştur. Bu kodlar, çaresiz bırakma, krediyle borçlandırma, zemin kaymalarının olması, yeterli konutun olmaması, yapıların sağlam olmaması ve kamulaştırma bedellerinin yetersizliği şeklindedir (Bkz. Şekil 1).

Şekil 1: Yeniden Yerleştirmeye İlişkin Kodlar

Yeniden iskân sürecinde katılımcıların ifadelerine ve alanda yapılan gözlemlerden elde edilen bulgular şöyle sıralanabilir:

- İnsanların çaresiz bırakılması, herhangi bir alternatifin sunulmaması,
- Yeni Hasankeyf çarşısı merkezinde iş yerlerinin dağılımında şeffaf olunmaması,
- Kamulaştırma bedellerinin yeni bir ev konut inşa etmeye yetmemesi,
- Konut, çarşı merkez ve tarihi koruma alanlarında inşa edilen yapıların sağlam olmaması,
- Koçtepe yeni yerleşim yerinde zemin kaymasının olmaması,
- Yeni yerleşim yerlerinde ve konutlarda peyzaj çalışmalarının yetersiz olmaması,
- Yeterli konutun inşa edilmemesi ve hak sahiplerinin borçlandırılarak konut sahibi olması,
- Yeni yerleşim yerlerinde konut sahipliği hususunda belirlenen kriterlerin mağduriyetler yaşatması.

İnsanların Çaresiz Bırakılması

Yeniden iskâna ilişkin elde edilen bulgulara bakıldığında katılımcıların kendilerini çaresiz hissettikleri, göç etmek dışında bir alternatife sahip olmadıkları ve yetkililerin sunduğu şartları kabul etmek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde en fazla tekrarlanan cevapların “çaresiz oldukları”, “başka alternatiflerinin olmadığı” olmuştur. Burada belirtilen çaresizlik ile katılımcılar yetkililerin kendisine sunulan şartları kabul etme dışında bir çarelerinin olmadığıdır. “Başka çarelerinin olmadığı” veya “yetkililerin koşullarını kabul etmek zorundaydık” benzeri cevaplara N20, N27, N30, N41, N42 kodlu birçok katılımcının ifadelerinde görülmüştür. V14 kodlu katılımcı bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

“Yeniden yerleşim yerleri hakkında bizim rızamız alındı; çünkü başka çaremiz yoktu. Memnuniyetle gelmedik. Alternatif yoktu. Buraya köyü kuracağız dediler. Gelmek zorunda kaldık (...) Biz zaten mağdur olduk. Buralar zaten hazine malı, bize burayı bedava verin dedik. Dinlemediler. Ya göç edip gidecektik ya da bu arsayı alacaktık. Mecburduk almaya.”

Ticari Mekânların Dağıtımının Şeffaf Olmaması

Hasankeyfli V10, V15, V16, V17, N60, N61, N73 kodlu katılımcılarla yapılan mülakatlarda ortaya çıkan hususlardan birisi yeni yerleşim yerlerinde, özellikle, çarşıda yer alan dükkânların dağıtımlarının adil ve şeffaf bir sürece tabii tutulmadığı iddiasıdır. Bu konuda da birçok katılımcı benzer iddiada bulunmuştur. V10 kodlu katılımcı:

“Eskiden merkezde tam göbekte bir dükkânım vardı. Dükkânlarda kura çekilmedi. Nasıl neye göre dağıtıldı bilmiyoruz. Bir gün dediler ki dükkânlar çıkmış herkes gitsin listeye baksın. Abımın dükkânı yeni yerde mahalle arasında çıktı. Yine kendi yandaşlarına en iyi en güzel yerleri verdiler. Kendi adamlarına en güzel yerleri verdiler. Abim kahvecilik yapıyordu dükkânda şimdi de mahalle sakinleri çıkan dükkânda bunun yapılmasını kabul etmiyor. Merkezde bir yer verilmesi gerekirken bize vermediler. Evler kura ile dağıtıldı ama dükkânlarda bu yapılmadı.”

Kamulaştırma Bedellerinin Yetersizliği ve Krediyle Borçlanmalar

Katılımcılarla yapılan mülakatlarda kamulaştırma bedellerinin yetersiz olduğu, aldıkları tazminatlarla benzer bir konutu yapmanın mümkün olmadığı ve borçlanma ile ev sahibi oldukları bulgularına ulaşılmıştır. Hasankeyfli katılımcılar Hasankeyf ilçesinin sit alanı olarak ilan edildiğini belirterek, sit alanında yapı çalışmalarında bulunamadıklarını, bu kapsamda yaşadıkları evleri iyileştiremedikleri gibi geçim kaynakları olan turizm sektöründeki işlerini de genişletemedikleri üzerinde durmuşlardır. Buna rağmen mevcut mülkiyetlerinin kamulaştırma sürecinde düşük değerlerle ellerinden alındığını belirtmektedirler. N14, N15, N20, N38, N39, N55, V12 kodlu gibi birçok katılımcı eski yerleşim yerlerinin sit alanı olmasından dolayı kendi evlerini iyileştiremediklerini; ancak yetkililer kamulaştırma bedeli öderken mevcut hallerine göre bir bedel takdir ettiklerini belirterek bunun büyük bir hak kaybı yaşattığını ifade etmişlerdir. V12 kodlu katılımcı bu konuda:

“Hasankeyf 1. Derece arkeolojik sit alanıydı. Kimse evine bir çivi bile çakamazdı. Yapanlar ise Tapu alamazlardı, su elektrik aboneliği alamıyordu. Ev bizim yaşıyorduk ama geliştiremiyorduk. İstimlak sürecinde devlet buraları mevcut hali ile harabe olarak değerlendirdi. Oysa biz sit alanı diye oraya geliştiremiyorduk zaten. O anki durum ne ise evi öyle kabul ettiler. Oradan aldığımız paralar buralara yetmedi. (...) Resmen halka küfür etmişler. Böyle ev mi yapılır. İstinasız 40-50 bin TL masraf yapmıştır. Bahçelerde dev kayalar var. Onları önce kırıcılar ile kırıp sonra kepçelerle çıkartabiliyoruz. Evleri böyle yapmışlar.”

Evleri için aldıkları bedellerin yeni bir ev inşa etmeye yetmediği ve ev hakkı elde edenlerin bankalara borçlandırıldıkları bulgular arasında yer almıştır. Evleri için aldıkları kamulaştırma bedellerinin yeni

yerleşim yerlerinde bir ev inşa etmeye yetmediği ifadeleri, bütün katılımcıların cevapları arasında olduğu görülmektedir. V14 kodlu katılımcı:

"Ev yapılması için geri ödemeli faizli 75 bin tl kredi verdiler. Bu paraya da müteahhit ev yapamadı (115 bin tuttu). Ben de üstüne 40 milyar para verdim. Devletin verdiği tazminat eve yetmedi; ancak borçlanarak ev sahibi olabildim. Ev gitti, tarla gitti, üstüne de borçlandım." Benzer şekilde V18 kodlu katılımcı "şu an için diğer evden aldığım para yaptığım evleri karşılamıyor. 3 katlı binam vardı, her kat 305 metre kare idi. Altı garajdı. Aynı evi burada aynı fiyata kesinlikle inşa edemezdim."

V5 kodlu katılımcı ise bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

"Köyün okulunu camisini alt yapısını devlet yaptı. Evleri kendimiz yaptık. Krediyeye müracaat ettik. 60 bin yüzde 2 faizli 2 yıl ertelemeli 10 yıl ödemeli. Bu para evin yapılmasına yetmedi. Devlet dedi ki 60 bin veriyorum. Biz de müteahhitler ile konuştuk, aradaki farkı biz ödedik. 100 metre kare eve 105 bin liraya anlaştık müteahhitle. Aradaki farkı biz ödedik."

Ekonomik olarak zor durumda olduğunu ifade eden bir katılımcı şehir dışında çalışmaya gittiğini ifade etmiştir. Benzer şekilde Hasankeyf Koordinasyonu'nun yaptığı araştırmaya göre İlisu'da 2010 yılında bazı vatandaşlar şehirlerde ev almak istemişlerse de fiyatların yarı yarıya yükseldiğini görerek köyde yaşamaya devam ettikleri bulgusuna ulaşmışlardır. Bir kısım köylü baraj inşaatında çalıştıktan sonra işsiz kalmıştır. Borçlandırılarak kendilerine verilen evlerin ödeme vadesi geldiğinde nasıl ödeyeceklerini bilmediklerini ifade etmişlerdir (Hasankeyf Koordinasyonu, 2019: 23).

Yapıların Sağlam Olmaması

Katılımcılar TOKİ tarafından yapılan konutların ve ticari iş yerlerinin sağlamlığı konusunda şüpheleri olduğu belirtilmiştir. Koçtepe köyünde zemin kaymaları sonucu konutlarda yaşayanlar evlerinde çatlakların olduğunu belirtmişlerdir. Yeni Hasankeyf çarşısı merkezinde ise gözle görülür döküntülerin olması katılımcılarda yapıların sağlam olmadığı fikrini geliştirdiği görülmektedir. Yeni Hasankeyf ilçe merkezinde teslim edilen çarşısı merkezinin ve çarşıda yer alan kimi dükkânlarda görünürde yapısal döküntüler olduğu görülmüştür (Bkz. Resim 2).

Resim 2: Hasankeyf Çarşısı Merkez ve Dükkânları

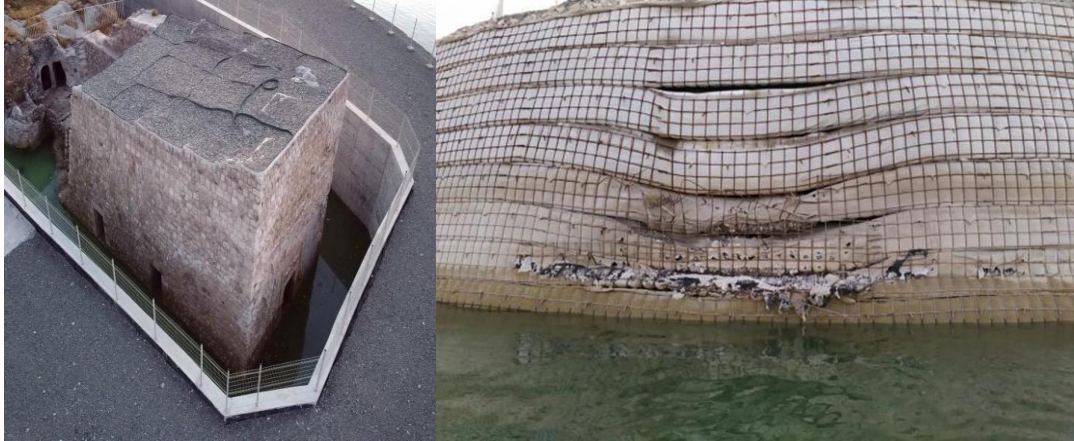

Kaynak: Araştırmacı tarafından çekilmiştir. (20.05.2021)

Yapıların sağlam olup olmadığı ayrı bilimsel bir çalışmanın konusu olmakla birlikte yeni teslim edilmiş yapılarda çatlakların ve döküntülerin olması yapıların sağlam olmadığı algısını güçlendirmektedir. Diğer taraftan bu algıyı güçlendiren diğer bir yapı sorunuysa Hasankeyf'te taşınmayan eserleri korumak için inşa edilen beton duvarın barajda su tutulmasıyla zarar görmesi ve tarihi eserlere suyun sızması ve barajda inşa edilen iskelenin çökmüş olmasıdır (Bkz. Resim 3).

Resim 3: Çöken Koruma Duvarı ve Su Alan Saray

Kaynak: Evrensel Gazetesi, 21 Temmuz 2020.

Eski Hasankeyf ilçesi'nde baraj rezervuar alanından taşınamayacak eserler bulunmaktadır. Yetkililer bu eserlerin zarar görmemesi için beton bariyerlerle kaplayarak koruma yöntemi geliştirmişlerdir. Su tutulduğunda bu beton duvarların sağlamlığını tartışmaya açan görüntüler olmuştur. Ulusal medyada da yer alan bilgilere göre söz konusu beton duvarlar dayanamamış ve yıkılmıştır. Bu haberlere göre; birçok tepki ve eyleme rağmen Hasankeyf'in tarihi alanları "enjeksiyon yöntemi" ile Illisu Barajı koruma adı altında birer birer betonla kaplandı. Onlarca mağara betonla kapatılırken, Raman Tepesi'nden getirilen kireçtaşı ve kalenin duvarları betonla kaplandı. İddia edilen tedbirlere rağmen korunan 900 yıllık Küçük Sarayı, suyun sızması sonucu sular altında kaldı (Evrensel Gazetesi, 2020; Yeni Yaşam, 2020). Hasankeyf baraj gölünün üzerinde üç tane yüzer liman inşa edilmiş ve bunlar aracılığıyla tarihi yerlerin gezilmesi planlanmaktadır. Söz konusu limanların çıkan rüzgârda çökmesi

yapıların sağlam olmadığı algısını güçlendirmiştir. Bu hususta Hasankeyf Kültür Derneği Başkanı Ahmet Akdeniz'in bir haber ajansına yaptığı açıklamalarda yapıların sağlamlığını gündeme getirmiştir. Akdeniz şu açıklamada bulunmuştur (İLKHA, 03.07.2020):

“Hasankeyf ile ilgili önemli bir konuyu paylaşmak istiyorum. Büyük paralara mal olan limanlarımız var. Limanların yapılması bizi çok sevindirdi. Fakat yapılan limanlarımızın eksikliklerinin olduğunu gördük. Özellikle çelik halatların olmayışı köprülerin kopmasına neden oldu. İki limanın yerinden kopup gitmesi bu proje için ve Hasankeyf halkı içinde iyi olmadı. Biz biliyoruz ki devletimiz, hükümetimiz gerçekten paradan kaçmıyor. Peki, neden bunlar iyi yapılmıyor? Evlerden, yollardan, limanlardan, çarşıdan şikâyetçiyiz. Sizin aracılığınızla bütün yetkililere çağrıda bulunuyorum. Lütfen bu ülkenin parasına sahip çıkalım.”

Peyzaj Çalışmalarının Olmaması

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde örnek gösterilen projelerde peyzaj çalışmalarının yer aldığı ancak teslim edilen evlerin projeye uymadığı iddia edilmiştir. Yeni Hasankeyf ilçe merkezinde vatandaşlara teslim edilen evlerde peyzaj gibi çalışmaların vatandaşlar tarafından kendi imkânları ile yapıldığı gözlenmiştir. Bununla birlikte kimi katılımcılardan evlerin zeminin kayalık olmasından dolayı bitkilerin kök tutmasının mümkün olmadığını, kendilerinin ektiği ağaçların kurduğunu ifade edenler olmuştur. Katılımcılarla yapılan görüşmeler arasında yeni yerleşim yerlerinde peyzaj çalışmalarının yapılmadığı, yapıların sağlam olmadığı ve teslim edilen evler için ekstradan masraflar yapıldığı bulgularına ulaşılmıştır. Alanda yapılan gözlemlerimiz bu bulguları desteklemektedir. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen ziyaretler sırasında şehirde yaptığımız gözlemlerde Hasankeyf'in yeni yerleşim yerinde alt yapı çalışmalarının yapıldığı görülmüştür. Şehirde baraj suyuna yakın merkezde park yapıldığı, şehir merkezinde yer alan ana yollarda ağaçlandırma çalışmaları yapıldığı görülmüştür. Ancak katılımcıların ifadelerine de yansıdığı gibi Hasankeyf yeni yerleşim yerinde teslim edilen evlerde herhangi bir peyzaj çalışmasının yapılmadığı tarafımızca görülmüştür.

Yeterli Konutun İnşa Edilmemesi ve Konutlardan Memnuniyetsizlikler

İlisu köyünde teslim edilen evler birer dönüm arazi üzerine kurulu, küçük bir bahçesi ve evin yanında sahip olduğu bir ahırdan oluşmaktadır. Köylüler evin yanındaki ahır kullanmamaktadırlar. Evlerin yanında yer alan bahçede sebze ekenlerin olduğu görülmüştür. Ancak bunun sürdürülebilir olmadığını ifade eden kimi katılımcılar su ücretlerinin yüksek olmasından dolayı bahçelerde sebze ekiminde zorlandıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde elde edilen bulgular arasında barajda su tutulmasına rağmen kimi katılımcıların herhangi bir ev sahibi olmadıkları, çadırlarda yaşadıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Başkaya

ve Türk'ün yaptığı çalışma da burada yer alan bulgu ile benzerlik taşımaktadır. Söz konusu çalışmaya göre; Hasankeyf'te barajdan etkilenen herkes yeni yerleşim yerinde ev sahibi olamamıştır (Başkaya ve Türk, 2015:372). Bu bulgu tarafımızca katılımcılarla alanda yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular ve gözlemlerimizle de örtüşmektedir. Çalışma kapsamında baraj rezervuar alanından etkilenen Beşiri İlçesi'ne bağlı köylerde tarafımızca yapılan görüşmelerde kimi katılımcıların barajda su tutulması sonucunda evlerinden kaçtıklarını ifade etmişlerdir. Söz konusu katılımcıların çadırlarda yaşadıkları görülmüştür. Söz konusu katılımcılar isimlerinin kullanılmamasını istediğinden çalışmada onları tanıtabilecek bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu konuda katılımcılar su tutulacağından haberleri olmadıklarını, uzun süredir su tutulacağını söylemelerine rağmen su tutulmadığını ifade etmişlerdir. Yani söz konusu sorun vatandaşların baraj için su tutulacağına inanmamaları ve kendi ihmallerinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Yine de barajda su tutulmadan önce yetkililerin ve güvenlik güçlerinin gerekli önlemleri alması gerekir idi. Gözlemlerimiz arasında Hasankeyf İlçesi'ne bağlı kimi köylülerin çadırlarda yaşadıkları görülmüştür (Bkz. Resim 4).

Resim 4: Çadırlarda kalan köylüler

Kaynak: Alan araştırmasında çekilmiştir. (20.05.2021)

Barajın su tutmasına rağmen henüz konutları inşa edilemeyen, mahkeme sürecinde olan veya konutların yapılması için yer tahsis edilmemiş katılımcıların olduğu edilmiştir. V14 kodlu katılımcı "Konutlarımız halen yapılmış değil. Batman'da kirada yaşıyoruz" diyerek bu duruma işaret etmiştir. Aynı konuda V15 kodlu katılımcı:

"Devlet bize yerleşim yerini yeni verdi. Daha temelleri atılmamış. Resmi işlemleri bekliyoruz Çadırlarda yaşıyoruz şimdi. 36 haneden 26 hane göç etti Batman'a. Orada kirada yaşıyorlar. Devlet şimdiye kadar bize bir

yardım etmedi. Nerede ev yapacağımız dahi belli değil. Krediyi bundan dolayı başvuramıyoruz.”

İlisu yeni yerleşim yerinde yapılan evlerin bitişğinde yer alan ahırların kullanışsız olduğu, ev ve çarşıda yer alan dükkânların tesliminden sonra birçok masraf yaptıkları, ev ve dükkânların sağlam olmadığı gibi konular memnuniyetsizliklerin gerekçeleri olduğu belirlenmiştir. Yeni evlerinin eski evlerine kıyasla daha iyi olduğunu ifade eden İlisu Köyü'nde ikamet eden V7 kodlu katılımcı:

“Evler iyi (...) Evler 1 dönüm, 3 artı 1 odalar. Bir ahır. Ahır olarak kimse kullanmıyor. 180 metre kare evler. Bir dönüm arazi üzerinde evlerimiz var. Bunları TOKİ yaptı. 20 sene boyunca kiracı gibiyiz. Şu anda ödeme yapıyoruz: her ay 300 lira. Bu evler herkese verilmedi ilk önce 48 tane yapıldı. Sonra 12 tane daha yapıldı. Son yapılan 12 tanesini insanlar kendisi yaptı.20 sene sonra tapumuzu alacağız.”

Hasankeyfli katılımcılar yeni yerleşim yerinde genel olarak evlerden memnun olmadıkları görülmüştür. V11 kodlu katılımcı yetkililerin yeni yerleşim yerlerindeki ev ve peyzaj konusunda sözlerini tutmadıklarını ifade etmiştir. V13 kodlu katılımcı; *“Hasankeyf'te şu ana kadar bütün peyzaj alt yapı işlerinin bitmesi gerekiyordu. Ama daha inşaat ve bir tane ağaç bile dikilmemiş. Gelen halkın kalacak dinlenecek yeri yok”* ifadelerini kullanmıştır. V11 kodlu katılımcının sözleri ise şöyledir:

“O dönemde bize dediler ki size ev yapacağız söz verdiler. Örnek evler gösterdiler. Halk müstakil ev istedi. Apartman evler istemediler. Devletin dediği gibi çıkmadı. Projede evin bahçesinde havuz yeşillendirme var ağaçlar dikilmiş olması gerekiyordu. Hiçbir şey yok belki de devlet müteahhitlere verdi ama müteahhitler işin başında olan dikkat etmediler. Yerine getirmedi.”

V18 kodlu katılımcı yetkililerin kendilerine ev yapma teklifini kabul etmediklerini ifade ederek:

“Devletin vereceği yerleşim yeri bize uygun değildi araçlarımız traktörlerimiz var devlet bunlara uygun yapamazdı. Devletin standart projesi bize uymuyordu. Kendi tarlamızda yapmayı karar verdik. Şu an için diğer evden aldığım para yaptığım evleri karşılamıyor. 3 katlı binam vardı her kat 305 metre kare idi. Altı garajdı. Aynı evi burada aynı fiyata kesinlikle inşaa edemezdim. Devletin verdiği tazminata razı olacağız artık yapacak bir şey yok. Köylüler arazi yerleşim yeri istiyor. Evleri kendileri yapacak.”

Zemin Kaymasının Olması

Dargeçit ilçesine bağlı Illisu Baraj gövdesi alanında kalan Koçtepe Köyü için yeni yerleşim yerinin belirlendiği, yeni yerleşim yerinde ikamet eden katılımcılarla yapılan görüşmelerde yeni yerleşim yerinde zemin kayması olduğu, ne yapacaklarını bilmedikleri katılımcıların ifadelerine yansımıştır. Bu konuda V6 kodlu katılımcı; *“köyde çalışmalar bitmedi. Köyün zemini kayıyor. Köye kazıklar ile toprak kaymasını engellemeye çalışıyorlar. Birkaç evin yıkılacağını ifade ediyor mühendisler. Evlerden memnun değiliz”* demiştir. Söz konusu yerleşim yerinde alt yapı çalışmalarının yapıldığı görülmüştür. Çalışanlarla yapılan gayri resmi görüşmelerde burada zemin kayması olduğundan, zemin güçlendirme çalışmaları yaptıkları ifade edilmiştir. Görüntü alınmasına rızaları olmadığından görüntü alınmamıştır. DSİ Bölge Müdürlüğü’nde resmi görevlilerle yapılan görüşmelerde konu hakkında bilgi veremeyeceklerini belirtilmiştir. Tarafımızca 2201243177 sayılı ve 16/03/2022 tarihli başvuru dilekçesiyle CİMER üzerinden zemin kaymaları ile ilgili iddia ve çalışmalar hakkında yetkili kuruma sorulan sorulara cevap verilmemiştir.

Yeni Yerleşim Yerlerinde Hak Sahibi Olma Şartlarının Kendilerinin Getirdiği Mağduriyetler

Yeniden iskâna ilişkin bulgular arasında konut hakkı elde etme esas ve yöntemine itirazların olduğu belirlenmiştir. Yeniden yerleştirme konusunda katılımcılar hak sahipliği konusunda mağduriyetler yaşadıkları V11, N1, V5, S2 gibi kimi katılımcıların ifadelerine yansımıştır. Konut sahibi olabilmek hakkında V5 kodlu katılımcı *“herkese verilmedi. Hak sahiplerine verildi. Burada, köyde, 3 yıl oturanlar hak sahibi oldu”* ifadelerini kullanırken, N1 kodlu vatandaş; *“burada geniş aile kültürü var. Yani görünen bir evde birden çok aile oturuyor. Hepsine ev sahibi olma hakkı verilmedi. Resmi nikâhı olanlara çıktı”* ifadelerini kullanmıştır. Hak sahipliği konusunda V11 kodlu katılımcıya şöyle demiştir:

“Yeni evlere kayıtlar başladığında o tarihte ben bekarım. 2017 de evlendim. Evlere Kayıtlar 2016’da başlamıştır. Bu şekilde yüzlerce genç var. Şu anda Hasankeyfte birçok insan kiracı. Toplam 12 kardeşiz. 5 kişi evliyiz. Normal şartlarda hepimizin evi olması gerekirken sadece babam ve abim ev alma hakkı oldu. Evler sözde anahtar teslim olacaktı ama evler sağlam değil. Ben o zaman bekârdım ama 7 yıllık esnaf olmama rağmen ne dükkân hakkım oldu ne de ev hakkım oldu.”

S2 kodlu sivil toplum kuruluşu çalışanı yeniden iskân sürecinde hak sahipliği konusundaki soruya şu cevabı vermiştir:

“Bekâr olanlar hak sahibi olamadılar konutlarda yeni yerleşim yerinde. Esnaf olmasına rağmen bunu resmi olarak belgeleyemeyenler yeni yerleşim yerlerinde hak sahibi olamadılar. Yıllarca köylü olmalarına rağmen

tabuları olmadığı için haklarından faydalanamayan köylüler oldu. Hayvancılık yapıp adına hiçbir şey olmayanlar herhangi bir hak sahibi olmadı.”

V16 kodlu Hasankeyfli katılımcı:

“Devlet nisan 2013’u baz alıyor ev sahibi olmak için. Bu tarihi ikametgâhı evliliği baz alıyor. Devlet zaten sit alanı ilan etmişti. Ve mecbur göç ettik şehirden. Bu şartı nasıl sağlayacaktık. İkametgâhı olanlar ev sahibi oldu. Ama buralı olup göç etmek zorunda olanlar ev sahibi olmadı. Eski Hasankeyf’te yol üstünde bir dükkân almıştık. Yeni yerleşim yerinde biz alamadık. Ama Tapusu yoktu. Bazıları da ahır olan yerleri dükkân olarak gösterip dükkân aldılar. Yapan bozuk yapmış teslim alan bozuk almış. Evlerin teslimi eksikti. Peyzaj bile yoktu.”

Sonuç ve Değerlendirme

DSİ'nin konu hakkında dokümanlarına bakıldığında yeniden iskân projelerinin dünya standartlarında yapıldığı ve modern halleriyle örnek teşkil ettiklerinin ifade edildiği görülmektedir. DSİ'ye göre; politika, projelerinden etkilenen tüm ailelerin planlı yeniden yerleşimleri sağlanmakta ve sosyo-ekonomik güçlükleri önlemektedir (DSİ, 2018:43). Dünyanın en büyük bölgesel kalkınma projelerinden biri olan Güneydoğu Anadolu Projesinin en önemli iki ayağından biri olan İlisu projesi kapsamında yürütülen yeniden yerleşim çalışmalarında Dünya Bankası standartlarında konutlar inşa edilmiş ve vatandaşlara teslim edilmiştir (Yalçın, 2019, s. 34). Yeniden yerleşirme çalışmalarıyla plansız ve çarpık kentleşme yerini modern ve düzenli bir kente bırakmaktadır (Yalçın, 2019:34). Katılımcılardan elde ettiğimiz bulgular ve İlisu Baraj Projesi hakkında yayınlanan bilimsel çalışma ve raporların bulguları DSİ'nin yeniden iskâna ilişkin ifadeleriyle büyük ölçüde uyuşmamaktadır.

Dünya Bankası'nın yeniden yerleştirmeler konusunda tavsiye kararları kalkınma projelerinin insan haklarına ve refahına uygun gerçekleşmesi açısından rehberlik etmektedir. Banka tavsiye kararları sürdürülebilir kalkınma ilkesini gerçekleştirebileceği gibi projenin insanlar üzerindeki olumsuz dışsallıklarını da minimize etmeye yarayacaktır. Bundan dolayı Hasankeyf Baraj Projesi'nde yeniden yerleşirme sürecine ilişkin elde edilen bulguları, Dünya Bankası'nın rehber ilkeleri eşliğinde değerlendirmek gerekmektedir. Bankaya göre (bkz. Dünya Bankası OP / BP 4.12 - Gönülsüz Yeniden Yerleşim); kalkınma projeleri kapsamındaki gönülsüz yeniden yerleşimin, hafifletilmediği takdirde, genellikle ciddi ekonomik, sosyal ve çevresel risklere yol açtığı görülmektedir. İnsanlar üretim sistemlerini ve gelir kaynaklarını kaybettiklerinden yoksullaşmayla karşı karşıya kalırlar. İnsanlar, üretken becerilerinin daha az uygulanabilir olabileceği ve kaynaklar için rekabetin daha fazla

olabileceği ortamlara taşınırlar. İnsanlar arasında topluluk kurumları ve sosyal ağlar zayıflar. Akraba grupları dağılır. Kültürel kimlik, geleneksel otorite ve karşılıklı yardım potansiyeli azalır veya kaybolur. Bundan dolayı gerekli önlemlerin alınması için Dünya Bankası'nın standartları önemli görülmektedir. Dünya Bankası'nın yeniden yerleştirme planlarında gözettiği ilkeler açısından Illisu Baraj Projesi'nin, Dünya Bankası Standartlarına Uyum Tablosunda belirtildiği gibi, uluslararası standartlara büyük ölçüde uymadığı ortaya çıkmaktadır. Dünya Bankası yeniden yerleştirme planlarını Illisu gibi büyük kalkınma projelerinin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. DSİ'den Yeniden Yerleştirme Planlarına ilişkin belgeler istenmiş; ancak DSİ belgeleri vermeyi uygun görmediğinden doğrudan planı incelemek mümkün olmamıştır. Ancak plan hakkında yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Çalışmaları kıyaslayacak bir veri bulunmadığından çalışmaların bulgu ve tespitleri doğru kabul edilmiştir.

Tablo 1: Dünya Bankası Standartlarına Uyum Tablosu

Değerlendirilen Standart	Uygun mu?		Kismen
	Evet	Hayır	
Yeniden Yerleştirme Planı'nın varlığı			✓
Yeterli sosyo-ekonomik araştırma		✓	
Ekonomik durumda eskiye kıyasla gerilememek		✓	
Hak sahipleriyle yeterli istişareler			✓
Göç alacak yerlerin yöneticilerine danışma		✓	
Göç alacak yerlerin alt yapısını güçlendirme		✓	
Alternatiflerin yeniden yerleştirmeye birlikte değerlendirilmesi		✓	
Arazi dışında hakların verilmesi			✓

Kaynak: Katılımcıların yeniden yerleştirme sorularına verdikleri yanıtlardan elde edilen verilerden faydalanılarak tablo tarafımızca düzenlenmiştir.

Dünya Bankası yeniden yerleştirme politika tavsiye kararından elde edilen standartlar şöyledir: yeniden yerleştirme planının olması, yeterli sosyo-ekonomik araştırmanın yapılmış olması, ekonomik durumda eskiye kıyasla gerilemenin yaşatılmaması, hak sahipleriyle yeterli istişarelerin yapılması, göç alacak yerlerin yöneticileriyle görüşmelerin yapılması, göç alacak yerlerin alt yapısının güçlendirilmesi, alternatiflerin yeniden yerleştirmeye birlikte değerlendirilmesi ve arazi tazminatlarının dışında hakların verilmesidir. Bankanın bu ilkeleri çerçevesinde bulgular tablo 1'de değerlendirilmiştir.

Dünya Bankası'nın yeniden yerleştirme planlarında olması gerektiğini ifade ettiği konulardan birisi yeterli sosyo-ekonomik araştırmanın yapılmış olmasıdır. Ilisu yeniden yerleştirme planında bu konunun yeterince araştırılmadığı belirtilmektedir. The Corner House'un çalışmasına göre; müteahhitler tarafından atıfta bulunulan yeniden yerleşim planının, birçok konuyu ele almak yerine finansman konusunda bir sonuca varmak temel amacı ile aceleyle hazırlandığı görülmektedir. Bu nedenle, böyle bir planın yerel gerçekleri yansıtması veya başarılı bir yeniden yerleşim için sağlam bir temel sağlaması düşünülemeyecektir (The Corner House, 1999:40). Aynı rapora göre, ismine yakışır bir yeniden yerleşim planında olması gereken sosyo-ekonomik anketlerin, meslekleri, yasal olarak tanınan ve tanınmayan mülkiyet haklarını, geleneksel hakları, hayvan sayısını, kamu hizmetlerinin kapsamını, ölüm ve doğum oranlarını gibi temel bilgiler yer almamaktadır. Yeniden yerleştirme planında bunlar olmadığında maddi ya da maddi olmayan kayıpların tazminini sağlamak mümkün olmayacağı gibi bunları değerlendirmek de mümkün olmayacaktır (The Corner House, 1999:40).

Türkiye'nin yeniden yerleştirmeye dair bir planının bulunmadığı The Corner House tarafından iddia edilmektedir. Projeye dahil olan şirketler baraj için ilk kez ihracat kredisi desteği istediğinde, proje için yeniden yerleşim planı bulunmaması uluslararası standartları ihlal etmektedir (The Corner House, 2000). Aralık 1999'da Birleşik Krallık Hükümeti İhracat Kredi Garanti Departmanı (EKGD) için hazırlanan raporda, Türk Hükümeti baraj inşa etmek için kararlı olmasına rağmen, yeniden yerleşim için uluslararası kurallara uyulmadığı sonucuna varılmıştır (The Corner House, 2000). Uluslararası kuruluşlar tarafından bölgede inceleme yapmak üzere gönderilen bir heyetin raporuna göre; proje için herhangi bir yeniden yerleşim planı bulunmamaktadır. Seçilen temsilciler, Ilisu bölgesinden tahliye edilecek kırsal nüfusun büyük çoğunluğunun Diyarbakır ve Batman gibi yakın yerlere göçe zorlanacağını düşünmektedirler. Hem barajdan etkilenecek köy ve mezra sayısı hem de tam olarak etkilenecek insan sayısı konusunda kesin rakamlar bulunmamaktadır (The Corner House, 1999:15). DSİ yeniden yerleştirme planının 2005 yılında yapıldığını kabul etmektedir. DSİ Genel Müdürlüğü tarafından 2005 yılında Ilisu Barajı ve HES Projesi Yeniden Yerleşim Eylem Planı, baraj projesinin geride bıraktığı ailelerin mağduriyetlerini ele almak ve baraj projesinin yerel halkı nasıl etkileyeceğini ve nasıl yerleştirileceklerini planlamak için hazırlanmıştır (Özbek, 2011:41).

Dünya Bankası'nın ilkeleriyle uyuşmayan bir diğer husus yeniden yerleştirilecek insanların eskisine kıyasla ekonomik olarak daha kötü durumda olmamalarını sağlamaya yönelik ilkesidir. Uluslararası standartlara göre yeniden iskân projeleri, yeniden iskân edilen kişilerin proje öncesi hallerinden daha kötü duruma düşmemelerini güvence altına almalıdır. Dünya Bankası ilkelerine aykırı olan yeri değiştirilen bir nüfusun hayat standartlarının restore edilmesi veya geliştirilmesi konusunda gelecekteki ekonomik büyümeyi referans göstermek Türkiye planında görülmektedir; nitekim topraksız ve daha yoksul kişilerin geçimini güvence altına almanın, bölgenin gelecekteki büyümesine

bağlı olacağı görülmektedir (Hilyard vd., 2001:60). DSI'nin bu konudaki çalışmaları Su Dünyası Dergisi'nde şöyle ifade edilmiştir:

“Ilisu Köyü Gelir İyileştirme Çalışmaları Yeni Ilisu köyünde etkilenen vatandaşların gelirlerinin artırılması maksadıyla hazırlanan gelir iyileştirme eylem planı doğrultusunda Nisan 2009 yılında projeden birinci derecede etkilenen Temelli, Kartalkaya, Karabayır, Düğünyardu, Koçtepe ve Ilisu köyleri için Yeni Ilisu köyünde örnek seralar yapılmıştır. İnşası tamamlanan 500 m2 büyüklüğündeki iki ayrı serada; 8600 kg'lık ortalama verime sahip Sırik Domates (yıllık geliri 2 500 TL) ve 3500 kg'lık ortalama verime sahip (yıllık geliri 5250 TL) Kırmızı Biber üretimi yapılmaktadır. Yöre halkına gelir getirici faaliyetlere örnek teşkil etmek ve gelecek nesillere ağaç sevgisi bilincini kazandırmak amacıyla yaklaşık 10 da'lık alana 1 750 adet zeytin fidanı ve 1 000 meyve fidanı dikilmiştir (Özbek, 2011: 42)”

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: Yazar, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma için Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 08.07.2020 tarih ve E.30403 sayılı karar ile gerekli izin alınmıştır.

Finansal Destek: Bu çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Teşekkür: Yazar, metinde kullanılan yazılı, sözlü ve görsel materyalin müelliflerine ayrı ayrı teşekkür eder.

KAYNAKÇA:

Başkaya, Z., ve Türk, E. (2015). Barajların Olası Çevresel ve Sosyo-Ekonomik Etkilerinin Halkın Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi: Ilisu Barajı ve Hasankeyf Örneği. *Journal of International Social Research*, 8(40).

BBC News. (2018, Haziran 6). Hasankeyf'in son günleri: Ilisu barajı ne vadediyor? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44362836>

Bugalski, N. ve David P. (2013) "Reforming the World Bank policy on involuntary resettlement." Submission to the World Bank Safeguards Review.

CNN Türk. (2020, Nisan 19). Ilisu Barajı'nda enerji üretimine başlanıyor. <https://www.cnnturk.com/ekonomi/ilisu-barajinda-enerji-uretimine-baslaniyor>

Dixon, J.A., Talbot L. M. ve Moign Guy J.-M. L. (1989), Dams and the Environment Considerations in World Bank Projects, World Bank Technical Paper Number 110.

Dünya Bankası OP / BP 4.12 - Gönülsüz Yeniden Yerleşim

DSİ. (2016). *2015 Yılı Faaliyet Raporu*. Devlet Su İşleri.

DSİ. (2018). *Stratejik Plan 2019-2023*. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü.

Evrensel Gazetesi. (2020, Temmuz 21). *Koruma Altında" Denilen Hasankeyf'te Beton Çöktü, Küçük Saray Suyu Gömüldü*,.

Hasankeyf Koordinasyonu. (2019). *İlisu Barajı ve Hidroelektrik Santrali Projesi Eleştiri Raporu*.
Hasankeyf Koordinasyonu. <https://www.hasankeyfgirisimi.net/turkce-ilisu-baraji-ve-hidroelektrik-santrali-projesi-elestiri-raporu/?lang=tr>

Hilyard, N., Tricario, A., Eberhardt, S., Drillisch, H., ve Norlen, D. (2001). *The İlisu Dam, the World Commission on Dams and Export Credit Reform* (B. Öcal Düzgören, Çev.). Barajlar ve İhracat Kredisi Reformuna İlişkin Dünya Komisyonu.
<http://www.thecornerhouse.org.uk/resource/ilisu-dam-world-commission-dams-and-export-credit-reform>

Gökmenoğlu, A. H., ve Gündüz, İ. (2014). İlisu Barajı ve Hidroelektrik Santrali. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü. <http://www.dsi.gov.tr/docs/yayinlarimiz/ilisu-baraji-ve-hes-obkd-baraj-kayadolgu-olcum-cihazlari-tasarim-ve-uygulamasi.pdf?sfvrsn=6>

İLKHA. (2020, Temmuz 3). Hasankeyf'te Kopan 3 Limana Müdahale Edilememesine Tepki.
<https://ilkha.com/guncel/hasankeyf-te-kopan-3-limana-mudahale-edilememesine-tepki-130532>,.

İller Bankası (2017) iller Bank – Sustainable Cities Project – Land Acquisition ve Resettlement Policy Framework, SFG3885 REV,2017.

Kalkınma Bakanlığı. (2014). GAP Eylem Planı 2012-2014. GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.

Natural Resource Management Project (2011), Resettlement Policy Framework, RP500 v2,
<https://www.refworld.org/pdfid/5b3e27024.pdf> E. 10.10.2023.

OECD 0393/ kabul tarihi 28/06/2012, değişiklik tarihi 06/04/2016, Resmi Olarak Desteklenen İhracat Kredileri ve Çevresel ve Sosyal Durum Tespiti için Ortak Yaklaşımlar Hakkında Konsey Tavsiyesi

OECD (2008), Çevresel Performans İncelemeleri: Türkiye, OECD yayın.
<https://www.oecd.org/env/country-reviews/42198785.pdf> E. 09.06.2023.

Orman ve Su İşleri Bakanlığı. (2016, Haziran 23). *Batman Milletvekili Ayşe Acar Başaran TBMM'ye verdiği 7/2612 esas numaralı soru önergesi* [Kişisel iletişim].

Özbek, A. K. (2011). Yeniden Yerleşimde İlisu Köyü Modeli. *Su Dünyası*, 92, 38-42.

Ronayne, M. (2005). *The Cultural and Environmental Impact of Large Dams in Southeast Turkey*. University Road.

- Serkant, A., Erdemci, F., ve Dağ, M. (2020). Siirt İlinde Baraj ve Hidroelektrik Santrallerinin Dışsallık Analizi: Bir Alan Araştırması. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 409-431.
- Taşlı, İ., ve Ayboğa, E. (2019). Ilisu Barajı ve Hidroelektrik Santralı Projesi Eleştiri Raporu. Hasankeyf'i Yaşatma Girişimi. http://www.hasankeyfgirisimi.net/?page_id=2&lang=tr
- The Corner House. (1999). *The Ilisu Dam: A Human Rights Disaster in the Making*. The Corner House. 05.02.2022
- The Corner House. (2000). *Leaked Report Reveals Major Problems with Ilisu Resettlement*. The Corner House. <http://www.thecornerhouse.org.uk/resource/leaked-report-reveals-major-problems-ilisu-resettlement>
- TRT Haber. (2021, Kasım 5). Bakan Pakdemirli'den Ilisu Baraj Açılışı Çağrısı. <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/bakan-pakdemirliden-ilisu-baraji-cagrisi-acilisa-tum-halkimiz-davetlidir-623312.html>
- Ünal, Ç. (1996). Yeniden Yerleştirme Sorunları, Çözüm Önerileri ve Bir Örnek. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 1, 199-222.
- Yalçın, B. (2019). Modern Hasankeyf. *Su Dünyası*, 179, 33-37.
- Yeni Yaşam. (2020, Temmuz 21). Hasankeyf'te Tarihi Eserler 'Koruma' Adı Altında Betona Gömülüyor. <https://gazetekarinca.com/hasankeyfte-tarihi-eserler-koruma-adi-altinda-betona-gomuluyor/>.
- Yılmaz M., Sevgi S., Koparan C. ve Çetin Oğuz (2021), Hasankeyf Orta Kapı'nın Korunması ve Taşınmasına Yönelik Uygulamalar, Lycus Dergisi, Haziran 2021, Sayı 3, ss: 93-104.
- World Bank (2004), *Involuntary Resettlement Sourcebook: Planning and Implementation in Development Projects*. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/206671468782373680/pdf/301180v110PAPE1ettlement0sourcebook.pdf>
- World Bank (2016), *Vietnam Stage II HCFC Phase out: Resettlement Policy Framework*, SFG3934. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/637751515578445362/SFG3934-RP-P152232-Box405320B-PUBLIC-Disclosed-1-10-2018.doc> E.09.06.2023

EXTENDED SUMMARY⁴**Research Problem:**

The aim of this study is to discuss the compliance of the resettlement process in Turkey with World Bank standards in the case of Hasankeyf Dam.

Research Questions:

What are the World Bank's standards in the resettlement process? How has Türkiye carried out the resettlement process in the case of the Hasankeyf Dam? Does Turkey's resettlement process comply with World Bank standards? In the field research process, open-ended questions were asked in order to learn about the resettlement of the participants in the resettlement process and how the resettlement took place. These questions are as follows: (i) How were the rights of the owners of the settlements evacuated due to dam construction protected? (ii) In the process of moving to your new settlements, accommodation, housing, animal shelters, etc. Have you experienced any loss of rights? (iii) Can you share your feelings and thoughts about these settlements and your old settlements?

Literature Review:

When the national and international literature is examined, it is seen that the World Bank has developed various standards during the resettlement process. The Bank recommends these standards to countries as a recommendation. It is seen that these standards are focused on improving human rights. It has been seen that the resettlement process is the subject of national and international reports published on the Hasankeyf dam. The names of these national and international organizations are as follows: Doğa Derneği, Initiative to Keep Hasankeyf Alive, Union of Turkish Architects and Chambers, Revolutionary Workers' Union, Chamber of Landscape Architects, Chamber of Geology Engineers and Batman Environmental Volunteers Association, World Economy, Ecology and Development (WEED), World Commission on Dams and Export Credit Reform, and The Corner House.

Methodology:

Considering the people affected by the dam and the extent of the geography it is located in, it was necessary to determine the sample. The sample of the study is divided into three clusters: official institutions, non-governmental organizations and civil citizens. Official institutions were the municipalities located in the dam reservoir area and the 16th DSI Directorate, which was directly responsible for the construction of the dam and was established for this purpose. In the second cluster, it consists of national and international non-governmental organizations that published various reports and carried out activities during the dam construction process.

The third cluster consisted of civilian citizens directly affected by the dam. Since the number of samples in the first and second clusters is accessible and specific, they were directly preferred. However, due to the large number of civilians affected by the dam, the sample had to be selected. While determining the sample, the settlements directly affected by the dam were taken into consideration. In the study, data were obtained through a semi-structured interview with sample sets.

Interviews with citizens are coded with the letters "V", interviews with non-governmental organizations' employees "S" and interviews with government officials "G". There were also participants who consented to the use of their names in the study. Although there were participants who allowed their names to be used, it was considered correct to mention all participants with codes instead of names. Within the framework of the sample of the study, face-to-face interviews were conducted with 90 citizens affected by the reservoir area. Within the scope of non-governmental organizations, face-to-face interviews were held with 20

⁴ Özdemirkol, M. (2023). Hasankeyf/Ilisu Barajı'nda Yeniden Yerleştirme Sürecinin Dünya Bankası Tavsiye Kararları Açısından Değerlendirilmesi, Kent Akademisi Dergisi, 16(4):00-00

representatives or activists. There were three activists interviewed via e-mail. In the category of official officials, one-on-one interviews were made with 15 people. In this context, a total of 128 people were surveyed. The authorities did not agree to meet with the dam in question. Information and documents were requested from the authorities via CIMER with the petition number 2201243177 on 16.03.2022; however, DSI did not find it appropriate to answer questions, provide information and documents in its reply dated 28.03.2022.

Results and Conclusions:

There are recommendations of the World Bank, of which Turkey is a member, regarding the resettlement process. According to the Bank (see World Bank OP / BP 4.12 - Involuntary Resettlement); Involuntary resettlement under development projects often appears to pose serious economic, social and environmental risks if not mitigated. People face impoverishment as they lose their production systems and sources of income. People move into environments where their productive skills may be less applicable and where competition for resources may be greater. Community institutions and social networks are weakened among people. Groups of relatives disperse. Cultural identity, traditional authority, and potential for mutual aid are diminished or lost. Therefore, the standards of the World Bank are considered important in order to take the necessary precautions during the resettlement process.

Findings related to resettlement were obtained in the study. These findings show that Turkey is far from the recommendations of the World Bank regarding resettlement. The World Bank sees resettlement plans as an integral part of major development projects such as the Hasankeyf Dam.

One of the principles put forward by the World Bank in resettlement is that sufficient socio-economic research has been done. Both the findings obtained in our study and the findings of similar studies are that Turkey is insufficient in terms of resettlement. According to the study of The Corner House, it is seen that the resettlement plan referred to by the contractors was prepared in a hurry with the main aim of reaching a conclusion on financing rather than addressing many issues. Therefore, such a plan would not be considered to reflect local realities or to provide a solid foundation for successful resettlement (The Corner House, 1999:40). According to the same report, basic information such as socio-economic surveys, occupations, legally recognized and unrecognized property rights, traditional rights, number of animals, coverage of public services, mortality and birth rates, which should be in a resettlement plan worthy of its name, are not included. In the absence of these in the resettlement plan, it will not be possible to compensate for material or non-material losses and it will not be possible to evaluate them (The Corner House, 1999:40).

It is claimed by The Corner House that Turkey has no plans for resettlement. When the companies involved in the project first requested export credit support for the dam, there was no resettlement plan for the project. This was in violation of international standards (The Corner House, 2000). DSI acknowledges that the resettlement plan was made in 2005.

The Iisu Dam and HEPP Project Resettlement Action Plan was prepared by the General Directorate of State Hydraulic Works in 2005 to address the grievances of the families left behind by the dam project and to plan how the dam project will affect the local people and how they will be resettled (Özbek, 2011:41).

Another issue that is inconsistent with the World Bank's principles is its principle of ensuring that the people to be resettled are not in a worse economic situation than before. Resettlement projects, according to international standards, should ensure that resettlers do not become worse off than they were before the project. It is seen in the Turkish plan to reference future economic growth in restoring or improving the living standards of a displaced population, which is against World Bank principles; as a matter of fact, securing the livelihood of the landless and poorer people will depend on the future growth of the region (Hilyard et al., 2001:60).